

PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi
PARADOKS Economics, Sociology and Policy Journal

*Jön Türkler'den Cumhuriyet'e Osmanlı-Türk Siyasal
Düşüncesi'nde Fransız Etkisi Ve Kuramsal Perspektifler:
Liberalizm, Pozitivizm, Solidarizm*

*The French Impact And The Theoretical Perspectives On The
Ottoman Turkish Political Thought From The Young Turks
To The Republic: Liberalism, Positivism, Solidarism*

Ekin ERDEM
Uludağ Üniversitesi İİBF
Kamu Yönetimi Siyaset Bilimi Doktora Programı Öğrencisi

Ocak /January 2015, Cilt/Vol: 11, Sayı/Num: 1, Page: 5-20
ISSN: 1305-7979

© 2005 - 2015

PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi

PARADOKS Economics, Sociology and Policy Journal

Ocak /January 2015, Cilt/Vol: 11, Sayı/Num: 1

ISSN: 1305-7979

Editör/Editor-in-Chief

Doç.Dr.Sema AY

Editör Yardımcıları/Co-Editors

Doç.Dr.Elif KARAKURT TOSUN

Dr.Hilal YILDIRIR KESER

Uygulama/Design

Dr.Yusuf Budak

Tarandığımız Indexler / Indexes

Dergide yayınlanan yazılardaki görüşler ve bu konudaki sorumluluk yazarlarına aittir. Yayınlanan eserlerde yer alan tüm içerik kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

All the opinions written in articles are under responsibilities of the authors.

None of the contents published cannot be used without being cited.

Yayın ve Danışma Kurulu / Publishing and Advisory Committee

Prof.Dr.Veyssel BOZKURT (İstanbul Üniversitesi)

Prof.Dr.Recai ÇINAR (Gazi Üniversitesi)

Prof.Dr.R.Cengiz DERDİMAN (Uludağ Üniversitesi)

Prof.Dr.Zeynel DİNLER (Uludağ Üniversitesi)

Doç.Dr.Aşkın KESER (Uludağ Üniversitesi)

Yrd.Doç.Dr.Emine KOBAN (Beykoz Lojistik Meslek Yüksek Okulu)

Yrd.Doç.Dr.Ferhat ÖZBEK (Gümüşhane Üniversitesi)

Yrd.Doç.Dr.Senay YÜRÜR (Yalova Üniversitesi)

Dr.Sema AY (Uludağ Üniversitesi)

Dr.Zerrin FIRAT (Uludağ Üniversitesi)

Dr.Elif KARAKURT TOSUN (Uludağ Üniversitesi)

Dr.Hilal YILDIRIR KESER (Uludağ Üniversitesi)

Hakem Kurulu / Referee Committee

Prof.Dr.Veyssel BOZKURT (İstanbul Üniversitesi)

Prof.Dr.Recai ÇINAR (Gazi Üniversitesi)

Prof.Dr.Mehmet Sami DENKER (Dumlupınar Üniversitesi)

Prof.Dr.R.Cengiz DERDİMAN (Uludağ Üniversitesi)

Prof.Dr.Zeynel DİNLER (Uludağ Üniversitesi)

Prof.Dr.Hasan ERTÜRK (Uludağ Üniversitesi)

Prof.Dr.Erkan IŞIĞIÇOK (Uludağ Üniversitesi)

Prof.Dr.Bekir PARLAK (Uludağ Üniversitesi)

Prof.Dr.Ali Yaşar SARIBAY (Uludağ Üniversitesi)

Prof.Dr.Şaban SİTEMBÖLÜKBAŞI (Süleyman Demirel Üniversitesi)

Prof.Dr.Veli URHAN (Gazi Üniversitesi)

Prof.Dr.Uğur YOZGAT (Marmara Üniversitesi)

Doç.Dr.Hakan ALTINTAŞ (Sütçü İmam Üniversitesi)

Doç.Dr.Hamza ATEŞ (Kocaeli Üniversitesi)

Doç.Dr.Kenan DAĞCI (Yalova Üniversitesi)

Doç.Dr.Kemal DEĞER (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Doç.Dr.Bülent GÜNSOY (Anadolu Üniversitesi)

Doç.Dr.Ömer IŞCAN (Atatürk Üniversitesi)

Doç.Dr.Vedat KAYA (Atatürk Üniversitesi)

Doç.Dr.Sait KAYGUSUZ (Uludağ Üniversitesi)

Doç.Dr.Aşkın KESER (Uludağ Üniversitesi)

Doç.Dr.Veli Özer ÖZBEK (Dokuz Eylül Üniversitesi)

Doç.Dr.Serap PALAZ (Balıkesir Üniversitesi)

Doç.Dr.Abdülkadir ŞENKAL (Kocaeli Üniversitesi)

Doç.Dr.Sevtap ÜNAL (Atatürk Üniversitesi)

Doç.Dr.Sevda YAPRAKLI (Atatürk Üniversitesi)

Doç.Dr.Gözde YILMAZ (Marmara Üniversitesi)

Yrd.Doç..Dr.Aybeniz AKDENİZ AR (Balıkesir Üniversitesi)

Yrd.Doç.Dr.Doğan BIÇKI (Muğla Üniversitesi)

Yrd.Doç.Dr.Cantürk CANER (Dumlupınar Üniversitesi)

Yrd.Doç.Dr.Canan CEYLAN (Uludağ Üniversitesi)

Yrd.Doç.Dr.Kadir Yasin ERYİĞİT (Uludağ Üniversitesi)

Yrd.Doç.Dr.Burcu GÜLER (Kocaeli Üniversitesi)

Yrd.Doç.Dr.Ferhat ÖZBEK (Gümüşhane Üniversitesi)

Yrd.Doç.Dr.Emine KOBAN (Beykoz Lojistik Meslek Yüksek Okulu)

Yrd.Doç.Dr.Ceyda ÖZSOY (Anadolu Üniversitesi)

JÖN TÜRKLER'DEN CUMHURİYET'E OSMANLI-TÜRK SİYASAL DÜŞÜNCESİ'NDE FRANSIZ ETKİSİ VE KURAMSAL PERSPEKTİFLER: LİBERALİZM, POZİTİVİZM, SOLİDARİZM

THE FRENCH IMPACT AND THE THEOROTICAL PERSPECTIVES ON THE
OTTOMAN TURKISH POLITICAL THOUGHT FROM THE YOUNG TURKS TO THE
REPUBLIC: LIBERALISM, POSITIVISM, SOLIDARISM

Ekin ERDEM

Uludağ Üniversitesi İİBF

Kamu Yönetimi Siyaset Bilimi Doktora Programı Öğrencisi

Özet:

Bu makale, Fransız sosyal ve politik düşüncesinin Osmanlı-Türk aydınları üzerindeki etkilerini Liberalizm, Pozitivizm ve Solidarizm gibi belli başlı üç akım üzerinden incelemektedir. Temel olarak Sultan II. Mahmut tarafından başlatılan Osmanlı modernleşme süreci, Fransız Kralı XIV. Louis'nin merkeziyetçi ve mutlakiyetçi modelinden derinden esinlenmişti. İzleyen dönemde, gerek Tanzimat reformcuları, gerekse Jön Türk lejitimistleri, sarayın mutlak otoritesine karşı, Baron de Montesquieu tarafından geliştirilen ve siyasal liberalizmin temel ilkesini oluşturan güçler ayrılığı teorisine yüzeysel bir ilgi gösterdyseler de, gelişmekte olan ayrılıkçı hareketlerin yarattığı tehdit karşısında kısa zamanda bu eğilimden uzaklaştılar. 19. Yüzyıl'ın sonlarına gelindiğinde Jön Türk grupları, daha muhafazakâr bir toplumsal kuram olan ve "İlerleme"nin yanısıra "Düzen" ilkesini de vurgulayan pozitivizmin çeşitli fraksiyonlarına bağlanmışlardı. Bu epistemoljik çizginin eleştirel ve kapsamlı bir yorumunu geliştiren Emile Durkheim'in solidarizmi, Cumhuriyet Türkiyesi'nin resmi siyasal ideolojisi üzerinde etkili olacaktı.

Anahtar Kelimeler: Liberalizm, Pozitivizm, Solidarizm

Abstract:

This article examines the influences of the French social and political thought on the Ottoman-Turkish intellectuals by three principle traditions: Liberalism, Positivism and Solidarism. The Ottoman modernisation process that had mainly inaugurated by Sultan Mahmud II, was deeply inspired by the centralism and absolutism policies of the French monarch Louis XIV. In the following period, the Tanzimat reformers and Young Turk legitimists had shown a superficial concern on the seperation of powers, the main principle of the political liberalism that had argued by Baron de Montesquieu, to delimitate the absolute authority of the crown. Nevertheless they had to back that tendency down in a short time, facing the threaten of the seperatist movements against the empire. At the end of the Nineteenth-Century, the Young Turk sections were engaged to various factions of a more conservative social theory, Positivism, that not emphasized just the idea of Progress, but also Order. A critical and comprehensive version of that epistemological line, Emile Durkheim's solidarism, would be effective on the formal ideology of the Turkish Republic.

Key words: Liberalizm, Pozitivizm, Solidarizm

1. AYDINLANMA'DAN POZİTİVİZM'E: 18. VE 19. YÜZYILLARDA FRANSIZ SİYASAL DÜŞÜNÇESİ

Ülkemizin yüz elli yılı aşkın batılılaşma ve modernleşme serüveni boyunca, gerek kurumsal, gerek düşünsel anlamda model aldığı ülkelerin başında gelen Fransa, 17.Yüzyıl'ın başlarından itibaren, feodalite ile modern ulus-devlet arasındaki geçiş aşamasını oluşturan bir tür merkezîyetçi-mutlakîyet rejimine doğru yol almaya başlamıştı. Kardinal Richelieu ve Mazarin tarafından başlatılan bu sürecin asıl mimarı ise Güneş Kral adıyla anılan Louis XIV oldu (Davies, 2006: 661-675). 18. Yüzyıl'da bir sosyal sınıf olarak yeni palazlanmakta olan Fransız burjuvazisi (kentli tüccarlar, zanaatkârlar, aydınlar), mutlakîyete muhalefet eden küçük kulüpler çevresinde örgütlenmekteydi. Aydınlanma Düşüncesi büyük ölçüde bu gruplar içinde gelişti. 18. Yüzyıl'ın ikinci yarısında Voltaire'den Diderot ve d'Holbach'a kadar bir çok düşünürün eserleri ün kazandıysa da, bu entelektüel çevrede dünya çapında yankı uyandıran iki politik kuramcının sivrildiği söylenebilir: Baron de Montesquieu ve Jean Jacques Rousseau (Callinicos, 2011: 56, 57).

Montesquieu, klasik liberalizmin ana ilkesi olan siyasal iktidarın sınırlandırılması sorunu üzerinde yoğunlaşmış ve L'Esprit des Lois (Kanunların Ruhu) adlı başyapıtında kuvvetler ayrılığı tezini geliştirmişti. Bu görüş radikal cumhuriyetçilikten çok, İngiltere tipinde bir meşrutiyet (anayasal monarşi) programından esinlenmiş görünüyordu. Rousseau'nun ise mutlak siyasal iktidarla kavramsal olarak bir alıp veremediği yoktu. Bu yönüyle egemenlik (souveraineté) nosyonunu geliştiren Jean Bodin'in bir tür halefi gibiydi. Şu farkla ki, Rousseau'nun egemenliği devlete (yani krala) değil, halka özgülendiği. Fransız Devrimi sırasında halk egemenliği kuramı milli egemenlik (hâkimiyet-i milliye) biçimine sokuldu ve cumhuriyetçilik ile ulusçuluk birleştirildi. Böylece Fransa'da, ulusun adıyla özdeşleşen bir tür mutlakî cumhuriyet (republique absolute) kuramının temelleri atılıyordu (Callinicos, 2011: 56-60).

19. Yüzyıl'da, başta mekanik ve biyoloji olmak üzere fen bilimlerinde gözlemlenen büyük gelişmenin ürünü olan bir yeni epistemolojik ve ideolojik akım doğmaya başladı:

"Pozitivizm" (Swingewood, 1998: 49-50). Önce Saint-Simon'un Katolik yardımseverliğiyle harmanlanmış reformist sosyalizmde ifadesini bulan, ardından da Comte'un sosyoloji adını verdiği disiplin içinde formüle edilen bu akım, en basit tanımıyla, bir toplumsal fenomenin, ancak bir başka toplumsal fenomenle olan nedensellik ilişkisi bağlamında açıklanabileceğini ileri sürüyordu. Eflatun'dan Descartes'a kadar süren baskın felsefi gelenek, mutlak ve soyut gerçekliği arayan formel bilimleri (örneğin geometriyi) esas alırken Comte yeryüzüne eğilmeyi seçiyor ve (doğa bilimi anlamına gelen) fiziğin bir dalı olan mekaniği toplumsal teorisinin zemini olarak belirliyordu (Swingewood, 1998: 62).

Saint Simon gibi Comte da mühendislik eğitimi görmüştü. Meslekî terminolojisinden aldığı kavramlarla toplumu, statik ve dinamik olmak üzere iki yönü bulunan bir makineye benzetti. Statik yöne "Ordre" (Düzen), dinamik yöne ise "Progres" (İlerleme) adını verdi. Onun kuramına göre Fransız Devrimi'nden sonra kilise eski işlevini kaybetmiş, ancak Aydınlanma düşünürlerinin felsefi programları dinin tuttuğu spiritüel yönü (statik temelleri) karşılayamamışlardı. Fransa'nın ve dünyanın, bilimin verileri ışığında oluşturulacak yeni bir sosyal ahlâka ihtiyaçları vardı. Makedeki tamirat ve organizmadaki tedavi işlemlerini nasıl rahipler ya da filozoflar değil, bu alanlarda uzmanlaşmış mühendisler ve doktorlar sağlıyorlarsa, toplumsal düzenlemeyi gerçekleştirmek de, bilimsel yöntemlerle çalışan bir tür sosyal mühendis ya da sosyal hekim konumundaki "sosyolog"lara düşecekti (Comte, 2001: 14-25).

2. SOSYAL DARWİNİZM VE ELEŞTİREL LİBERALİZM

19. Yüzyıl'ın ortalarına gelindiğinde burjuvazi, artık elli yıl önce olduğu gibi devrimci değil muhafazakâr, en ılımlı şekliyle de reformist olabilirdi. Sosyalizm hızla yükseliyor ve gün geçtikçe büyümekte olan işçi sınıfı, iktidar savaşlarında belli başlı bir alternatif olarak görülmeye başlanıyordu. Diğer yandan bilim alanındaki gelişmeler de sürüp gitmekteydi. Charles Darwin'in 1859'da yayımladığı Türlerin Kökeni adlı eser biyolojide, iki yüz yıl önce fizik ve mekanikte Newton'ın gerçekleştirdiği devrime benzer

bir etki yarattı (Doğan, 2012: 41-43).

Aslında Anaksimandros'tan İbn Miskeveyh'e kadar pek çok kadim düşünür tarafından yüzyıllardır dile getirilen canlıların değişimi ve dönüşümü kuramı Avrupa entelektüellerine yabancı değildi, hatta Darwin'den yarım yüzyıl önce Jean-Baptiste Lamarck tarafından da etraflı biçimde işlenmişti. Ancak diğerlerinden, özellikle Lamarck'tan farklı olarak Darwin, adaptasyon (uyum) yerine seleksiyon (seçilim) fikrini öne çıkarıyordu. Doğaya ve çevreye en iyi uyum sağlayabilenlerin ayakta kalacağı doğrudur, ancak bu madalyonun yalnızca bir yüzüydü. Uyum sağlayabilmek için tür ya da bireyin, aynı zamanda benzerlerine ve karşıtlarına karşı savaşması ve üstün gelmesi gerekmektedir. Uyum sağlayabilenler yalnızca ortamlarla en mükemmel ahengi kuranlar değil, en yetkin uzuvları (örneğin dişi ve pençeyi) geliştiren ve bu enstrümanları en iyi kullananlardı (Doğan, 2012: 41-49).

1860'larda İngiliz düşünür Herbert Spencer, Comte'un bir doğa bilimi olan fiziği model alışı gibi (ki Comte sosyolojiyi "sosyal fizik" olarak da isimlendirmişti) biyolojiyi model alan Sosyal-Darwinizm kuramının temellerini attı. Doğada olduğu gibi kültürel ve toplumsal alanda da, Hobbes'vari bir "Bellum Omnium Contra Omnes" (Herkesin Herkese Karşı Savaşı) yasası hüküm sürüyordu. Uyum sağlayanlar (güçlüler) milyonlarca yıllık biyolojik ve sosyal gelişimlerini daha da güçlenerek sürdürecekteler, güçsüzler ise bu seçimle ayıklanıp gideceklerdi. Vahşi kapitalizmin en amansız şekilde hüküm sürdüğü Victoria Dönemi İngilteresi'nde yüksek sınıflar arasında büyük rağbet gören bu tez, emperyalist işgal savaşlarında da, kolonyalistlerin elinde Avrupalı olmayan halkların tasfiyesi için bir bilimsel meşruiyet dayanağı olarak kullanılacaktı (Doğan, 2012: 46-49).

1870 yılında Fransa Prusya'ya karşı büyük bir askeri yenilgiye uğradı. Bu hezimet bir yıl sonra Paris Komünü, çeyrek asır sonra da Dreyfus Davası izleyecekti. Saint Simon ve Comte'tan sonraki yıllarda Fransız akademisyenleri arasında pozitivism gittikçe daha koyu bir muhafazakâr ton alarak gelişmişti. Aynı dönemde Frederic Le Play ve Edmond Demolins gibi düşünürler, Türkçe'ye hatalı olarak "Meslek-i İctimai" (Sosyal Doktrin) şeklinde aktarılan "Science Social" (Sosyal Bilim) kuramını ortaya attılar. Aslında bu akım,

Sosyal Darwinizm'in temel ilkelerinin, Ernst Nolte'nin "eleştirel liberaller" olarak nitelendirdiği Ernest Renan ve Hippolyte Taine (Nolte, 1969: 61-74) gibi sağ-pozitivist düşünürlerin görüşleriyle pekiştirilmesinden oluşuyordu ve klasik anlamdaki politik liberalizmle pek az benzerliği vardı (Parla, 1989: 31-32).

18. Yüzyıl liberalleri, hükümetlerin sosyal ve ekonomik hayata müdahale etmemesini, tıpkı din ve devlet işlerinin ya da yasama, yürütme ve yargının birbirinden ayrılması gibi bir tefrik-i kuvva (güçler ayrılığı) ilkesi kapsamında ele almışlardı. Doğa düzeniyle özdeşleştirilmiş bir sınırsız piyasa serbestliği ve sonsuz yaşam kavgası doktrinine yaslanarak toplumsal ya da biyolojik temelli bir hiyerarşi oluşturmuyor, yasal ve politik anlamda hür ve eşit saydıkları "birey"i, herhangi bir iktidar unsurunun mutlak baskısından korumanın yollarını arıyorlardı.

Eleştirel liberallere göre ise, ne bireyler, ne de ırklar arasında herhangi bir eşitlik söz konusu olamazdı; çünkü tabiat kanunlarının doğrudan yansıması olarak gördükleri sosyo-ekonomik düzenin onları keskin çizgilerle birbirinden ayırdığı ve her birine kendi seviyesine göre görevler yüklediği inancındaydılar (Doğan, 2012: 118-123).

Bu perspektife göre Fransa, elbette ekonomik alanda İngiltere'den geri kalabilir ve savaş meydanında Almanya'ya yenik düşebilirdi. Çünkü Fransız halkı biyolojik piramidin daha alt bir basamağında yer alan Lâtin ırkındandı. Oysa İngiliz ve Almanlar en üstün soy olan Germenlerin çocuklarıydılar. Yine Fransa, tıpkı İtalya, İspanya ve Güney Amerika ülkeleri gibi komüniteryen yapıdaydı, çünkü Lâtin insanları kendi hayatlarını kendi elleriyle çevirecek kuvvet ve cesarete sahip değildiler. Hâlbuki Kuzey Amerika'nın müteşebbis ruhla dolu gençleri küçük yaşta evlerini terk ederek kıtanın batısında arazi keşiflerine çıkabiliyor, devlete el açmadan kişisel çabalarıyla kumpanyalar kuruyor, bu yolla hem kendilerine, hem ülkelerine faydalı oluyorlardı (Doğan, 2012: 119-120).

Fransa'da devrimden önceki bin yıl boyunca ülkenin mukadderatını elinde tutan kraliyet ailesi ve aristokrasi, tıpkı İngilizler, Almanlar ve ABD'liler gibi bir Germen boyuna (Frank) mensuptu ve ülkelerini kuzeyli komşularına benzer yöntemlerle geliştirmiştiler.

Cumhuriyet ise, bütün ilerencilik iddialarına rağmen, bu seçkin kesimi ve onların eseri olan kurumları tasfiye ederek, Çin'deki mandarin sistemine benzer bir yapı oluşturmaktaydı. Sosyal psikolojinin kurucuları arasında yer alan Gustave Le Bon'dan (Le Bon, 1974: 94-95, 99-100) 20. Yüzyıl'da yükselecek faşizmin fikir babası Charles Maurras'a (Nolte, 1969: 74-91, 90-96) kadar çok geniş bir aydın çevresi bu kuramdan etkilenecekti.

3. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA LIBERALİZM VE POZİTİVİZM

Ülkemizde teorik dayanaklarına doğrudan girilmeksizin, siyasal liberalizmin ilk izleri 19. Yüzyıl'ın ilk yarısında görülmeye başlandı. 3 Kasım 1839 tarihli Tanzimat Fermanı, imparatorluk topraklarında yaşayan her ferdin belirli güvenlik ve dokunulmazlık haklarını garanti ederken, Kırım Savaşı'nın ardından ilân edilen Islahat Fermanı (1856), o zamana kadar "millet-i hâkime" sayılan Müslüman ahali ile gayrimüslimler arasındaki farklılıkları önemli ölçüde azalttı.

Ancak reformlarını Mora'daki Yunan bağımsızlık hareketi ve Mısır'daki Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı'nın birkaç yıl sonrasında yürürlüğe koyan Tanzimatçıların akıllarında sultan mutlakiyetini sınırlandırmaktan daha baskın olan kaygı, azınlıkların bağımsızlık eğilimlerini törpülemek ve devletin dağılmasını engellemektir. Bu suretle, özellikle 1860'ların sonlarında Sadrazam Âli Paşa'nın kişiliğinde somutlaşan bir bürokratik diktatör tipi, eski despot sultan modelinin yerini doldurarak embriyonik liberal eğilimleri budadı (Mardin, 1998: 27, 28) .

Tanzimatçıların karşısına hürriyet bayraktarlığıyla çıkan Yeni Osmanlılar hareketinde de imparatorluğun dağılma endişesinin liberal birey haklarından daha baskın olduğu gözlemlenebilir. Yine de bu hareket, üst düzey bürokrasi içinde Mithat Paşa gibi uluslararası kamuoyunca tanınmış bir destekçi bularak ülkenin ilk anayasasının hazırlanmasında öncü bir rol oynayacaktı.

23 Aralık 1876'da ilân edilen Kanun-ı Esasi, Avrupa'nın en muhafazakâr anayasalarından olan 1831 Belçika Anayasası'ndan esinlenmişti ve asıl amacı, farklı etnik ve dinî aidiyetlere sahip toplulukların aynı parlamentoda temsil edilmeleri sağlayarak parçalanma sürecinin

önüne geçmekti. Pek çok eksiğine rağmen bu ilk anayasal deneyim yine de, Avrupa liberallerinin civic nationalism (yurttaş milliyetçiliği) anlayışına benzer biçimde, kat kat dinî cemaatler hâlinde ayrılmış imparatorluk halklarını "Osmanlı" üst kimliği şemsiyesi altında tanımlamayı (md.8) ve bu siyasal kimliğin resmi dilini "Türkçe" olarak kabul ettirmeyi (md. 57, 68) başarıyordu (Gözler, 1999: 32, 40).

Anayasal Osmanlı Milliyetçiliği, 93 Harbi adıyla anılan 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı sonrasında Romenler ve Sırların kendi bağımsız devletlerini kurmalarını engelleyemedi. Benzer şekilde 1880'lerin sonlarından itibaren Anadolu Ermenileri de kendilerine ait bir devlet kurmak için örgütlenmeye başladılar. Yine de gelişmekte olan basın ve eğitim olanakları sayesinde Osmanlı üst kimliği, ülkeye çeyrek asır önce yerleşmiş olan Çerkezlerden okuryazar Kürtlere, Arnavutlara ve sınırlı da olsa bazı gayrimüslim seçkinlere kadar azımsanmayacak bir kitle üzerinde etkili oldu. Nitekim İkinci Meşrutiyet'in ilânından sonra bu unvanla aşağı yukarı eş anlamlı olarak kullanılmaya başlanan Türk ve Türkiye isimleri, Kurtuluş Savaşı'nın ardından ortaya çıkan ulus devletin resmî/siyasal milliyetçilik anlayışını çerçeveleyecek ve ayrılıkçı Kürt hareketleri dışında radikal bir tepkiyle karşılaşmayacaktı (Deringil, 2007: 93-100).

II. Abdülhamit yönetimi sırasında anayasal rejimi yeniden yürürlüğe koymak için çalışan Jön Türkler'in iki baskın fraksiyonu olan Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin gruplarının her ikisi de, Tanzimat ve Birinci Meşrutiyet'in geliştirdiği Osmanlı Milliyetçiliği anlayışını hararetle benimsemiştiler. Comte'un pozitivizminden esinlenen Ahmet Rıza, Fransız düşünürün sosyal statüye vurgu yapan Düzen (Ordre) ilkesini, imparatorluk halklarının birliğini öne çıkaran İttihat (Union) terimiyle değiştiriyor, sosyal dinamiği vurgulayan Terakki (Progres) prensibini ise olduğu biçimde bırakarak, mensubu olduğu cemiyete İttihat ve Terakki adını kazandırıyor (Berkes, 1973: 358). Le Play ve Demolins gibi Sosyal Darwinizm'e eğilimli eleştirel liberallerden esinlenen Prens Sabahattin'in çevresinde örgütlenen grubun adı ise yerel yönetimlerin geliştirilmesi ve kişisel girişimlerin teşvikini öne çıkaran Adem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-i Şahsi idi (Tunaya, 1988:

21).

Talât, Mithat Şükrü ve Doktor Nâzım gibi aktivistlerin ısrarlı çalışmaları sonucunda Selânik'teki 3. Ordu üzerinde etkili olmayı başaran ve 1907'den itibaren Taşnaklar gibi Ermeni cemiyetlerinin de desteğini alan İttihatçılar, Rumi Takvim'le "10 Temmuz İnkılâbı" olarak anılan 23 Temmuz 1908 tarihli devrimle Meşrutiyet'in yeniden ilân edilmesini sağladılar (Tunaya, 1996: 10-12).

Ancak başkentin, 1896'dan itibaren Tevfik Fikret önderliğinde kümelenen Servet-i Fünun Mecmuası çevresindeki edebiyatçı ve aydınları, pozitivizmin Ahmet Rıza tarafından temsil edilen Comte'çu yorumundan çok, liberal ya da eleştirel-liberal görüşlere eğilim gösteriyordu. Sözgelimi bu grubun "feylesof" payeli düşünürü olan Rıza Tevfik Herbert Spencer'ı ve John Stuart Mill'i , Hüseyin Cahit (Yalçın) Hippolyte Taine'i, İçtihad Mecmuası'nı yayımlamakta olan Abdullah Cevdet ise Gustave Le Bon'u model almaktaydı (Ülken, 1979: 144, 244-246, 254).

Kitle olgusunun bireylerin toplamından farklı ve nitelik bakımından aşağı bir fiziksel gerçeklik olduğu teziyle demokrasinin kuramsal temellerini hedef alan Le Bon'un düşünceleri (Le Bon, 1974: 35-39), pek de paradoksal olmayan bir biçimde, bir yandan Türklerin etnik bakımdan yetersiz olduklarını ve ancak Germenlerle yapılacak izdivaçlar sayesinde medenileşebileceklerini savunan Abdullah Cevdet'i, diğer yandan Osmanlı topraklarındaki azınlıkları Türk toplumsal organizması içindeki parazitler sayan Ömer Seyfettin'i benzer ölçüde etkilemeyi başarmıştı. Bu arada Kasım 1911'de, yaklaşan İstanbul ara seçimleri öncesinde muhaliflerin Hürriyet ve İtilâf adlı yeni bir parti çatısı altında birleşmeleri, iktidardaki Jön Türkleri de demokratikleşme sürecini frenlemeye ve bu tür elitist-otoriteryen kuramlara daha çok kulak vermeye itiyordu.

İtalyanların Trablusgarp'a yaptıkları çıkarma sırasında krizi yönetecek yeni kabineyi kurma görevini II. Abdülhamit'in sadrazamı Sait Paşa'ya vererek (30.09.1911) kendilerine sempati besleyen pek çok aydını şaşkırtan İttihatçılar, pek kısa zaman içinde anayasada 1909'da yaptıkları liberal revizyonu geri çektiler ve 1912'nin sopalı seçimleriyle muhalifsiz bir parlamento oluşturdular (Gazel, 2007: 45-58). Özellikle Bâbiâli Baskını'ndan sonra

kurulan otoriter rejimin ardından, yalnızca yukarıda değindiğimiz eleştirel-liberal muhaliflerle değil, Tevfik Fikret ve Lütfi Fikri gibi gerçek liberal-demokratlarla kurulabilecek köprüler de uçuruluyordu.

Bu suretle Osmanlı Devleti 1914 sonbaharında 1. Dünya Savaşı'na, uluslaşma ve sekülerleşme alanlarında kararlı adımlar atmayı sürdüren, ancak 1908'de benimsenen Meşrutiyet ilkelerini ve demokratikleşme programını rafa kaldırmış görünen bir imparatorluk olarak girdi.

Savaşın son yıllarına gelirken aydın kamuoyunda, aralarında İttihat ve Terakki'nin isim babası Ahmet Rıza da olmak üzere, milliyetçilik nosyonunu hâlâ Mithat Paşa gibi bir soyut anayasal yurttaşlık (Osmanlılık) şeklinde yorumlayanlar az değildi (Koloğlu, 2000: 254-256). Diğer yandan Mehmet Âkif ve Sait Hâlim Paşa gibi muhafazakârlar bir tür modernist-İslâmî nasyonalizm formülü geliştirmeye çalışıyor, Meşrutiyet'in ilk beş yılındaki liberal Türkçülük ise gittikçe içine kapanarak rijit ve ırkçı tonlara bürünüyordu (Ömer Seyfettin bu eğilimin radikal örneklerini öykülerine yansıtmaktaydı). Ancak 1917 yazında, Türkçülüğün tartışmasız önderi Ziya Gökalp, "Yeni Mecmua" adını verdiği yeni bir dergi çatısı altında milliyetçiliğin çok daha akademik ve tutarlı bir yorumunu geliştirmeye başlayacaktı (Ülken, 1979: 321-325).

4. ZİYA GÖKALP VE DURKHEIMCI SOLİDARİZM

Taha Parla'nın "Modern Türkiye'deki kamu felsefesinin kurucusu" olarak nitelendirdiği Gökalp (Parla, 1989: 7-11), 1876 yılında imparatorluğun periferik bir bölgesi olan Diyarbakır'da doğmuştu. 1890'larda yüksekokul eğitimi için gittiği İstanbul'da Jön Türk akımlarıyla tanışmış, Meşrutiyet'i izleyen ilk bir kaç yılı içine alacak kadar uzun bir süre boyunca klasik parlamentarizmi ve Osmanlı vatanperverliğini coşkuyla savunan şiir ve destanlar kaleme almıştı (Tansel, 1989: 299, 311).

1911 başlarından itibaren İttihat ve Terakki'nin şube sorumlusu olarak gittiği Selânik'te Türkçü harekete katıldı (Ülken, 1979: 301). Ancak bu yıllarda çatısını

oluşturmaya çalıştığı Türk Milliyetçiliği, Alfred Fouillee'nin idee-force (kuvvet-fikir) kavramından esinlenen bir tür muğlak idealizmin (mefkûreciliğin) çevresinde dolanıyor; Tarde, Ribot ve Bergson gibi farklı ekollere mensup düşünürlerden yapılan alıntılarla süslediği eklettik makaleleri, ne Ahmet Rıza, ne de Prens Sabahattin'in ulaştığı kuramsal tutarlılığı yakalayamıyordu. Bununla beraber, Dünya Savaşı yıllarında eriştiği kırklı yaşlarıyla beraber Gökalp'in düşünsel sistemi de olgunlaşmaya başlayacaktı (Ülken, 1979: 304-310).

Nitekim Yeni Mecmua'nın yayımlanmaya başladığı dönemde Gökalp'in benimsemiş bulunduğu epistemolojik kuram Durkheim'in idealist ve işlevselci pozitivizmi, politik ideoloji ise aynı sosyoloğun geliştirdiği solidarist model olarak netleşiyordu.

Karl Marx ve Max Weber'le beraber klasik sosyal teorinin üç büyük kurucusundan biri sayılan Emile Durkheim'in metodolojisi, geleneksel Fransız pozitivizminin törpülenmiş ve çok daha gelişmiş bir biçimiydi. Saint Simon ve Auguste Comte gibi Durkheim da, tarihsel ve toplumsal gerçekliğin olgularla açıklanabileceği görüşündeydi. Ancak ona göre tarihin dinamiğini belirleyen asıl unsur, kitlelerin teolojik, metafizik ya da pozitif hâllerinde değil, ilgili toplumdaki "iş" (travail, amel)'in bölünme biçiminde ifade buluyordu (Durkheim, 2006).

Durkheim'a göre uygarlığın, milâttan binlerce yıl öncesine uzanan ilk aşamalarında işbölümü son derece sınırlı olduğu için toplumlar, bir zinciri oluşturan halkalar ya da bir çarkı meydana getiren dişliler gibi birbirine tıpatıp benzeyen bireylerden kurulu makinelere benzetilebilirdi. Sosyoloğun mekanik dayanışma olarak isimlendirdiği bu tarihsel aşamada kitleler, aynı biçimde avlanıp aynı biçimde savaştıkları gibi, yorum ve mezhep farklılıklarına açık olmayan monolitik mit ve inançlara bağlanıyor, bireyler arasındaki benzerlikler de bir karınca sürüsünü andırırca en yüksek düzeyde bulunuyordu (Durkheim, 163, 169).

Bunun doğal sonucu, hiç bir farklılığa tahammül edilmemesi ve farklı olanın yok edilmesi olacaktı. Durkheim buna tipik bir örnek olarak İbranilerin fethettikleri kale halkının tamamını kılıçtan geçirmelerine ilişkin Kitab-ı Mukaddes kıssalarını, ilgili

toplumda savaşçılık ve levazimat işlerinin henüz ayrışmamış olmasına bağlayarak açıklamaktaydı. Oysa bir kaç asır sonra gelen Yunan ve Roma uygarlıkları, herhangi bir araziye topraklarına kattıklarında yöre sakinlerinin canını korumaya özen göstereceklerdi: Çünkü artık işbölümü, savaşçıların yanı sıra kölelerin varlığını da gerekli kılacak düzeye ulaşmıştı (Durkheim, 2006: 315).

Çağdaş sanayi çağında ise artık iş dallarının sayısı ve meslekî uzmanlaşma öyle bir boyut kazanacaktı ki, bu evreye erişen toplumlar bir makineye değil, ancak canlı uzuvlardan oluşan bir organizmaya benzetilebilirlerdi. Mekanik dayanışmada nasıl bireyler arasındaki benzerlik kaçınılmazsa, bu dönemde de farklılıklar öyle kaçınılmaz ve gerekli oluyordu. Zira mekanizmanın aksine organizma, birbirine benzeyen parçaların (örneğin halkaların) değil, işlevsel rolleri gereği farklılaşan yapıların (gözler ve ellerin) dayanışmasından meydana gelmekteydi (Durkheim, 2006: 188, 213-230).

Bu analizler ışığında, Durkheim'ın 19. Yüzyıl Fransa'sının geçirmekte olduğu sosyal krize (kendi tanımıyla "patolojik durum"a) koyduğu teşhis, Marksizm'in ekonomik "yabancılaşma" kavramına alternatif olarak moral (ahlâkî) temellere dayanan "anomi" (kuralsızlık) olacaktı (Giddens, 2009: 346-351).

Mekanik dayanışmayı esas alan toplumsal yapıyla beraber, o yapı içinde belirli bir işlevi olan manevî değerler sistemi de çözülmeye yüz tutmuş; ancak organik dayanışmayı gerektiren yeni toplumsal düzen kendi manevî ve ahlâkî kriterlerini inşa edememişti. Böyle bir yapının kurulması ise ancak kendi alanlarında uzmanlaşan meslek gruplarının, sinir sistemi işlevi gören devletin dolaylı müdahalesiyle ulus çapında korporasyonlar hâlinde örgütlenmesi ve eski yerel, dinî ya da etnik temelli ahlâk sistemlerinin yerini, gelişmiş bir millî ve seküler ahlâkın almasıyla mümkün olabilirdi (Durkheim, 2006: 30-33, 464-465).

19. Yüzyıl sonlarında Fransa'daki III. Cumhuriyet rejimi tarafından bir tür yarı-resmî ideoloji olarak benimsenen bu meslekçi, ahlâkçı ve lâik milliyetçilik anlayış (solidarizm) , Gökalp tarafından Osmanlı Türkçesi'ne tesanütçülük (dayanışmacılık) adıyla aktarıldı. Mütareke sonrası dönemde Gökalp, artık Türklüğü Meşrutiyet'in "Osmanlı" unvanının

ardılı olacak bir siyasal üst kimlik; İslâm'ı, Hallac-ı Mansur ve İbn Arabi'de ifadesini bulan fütüvvet anlayışı çerçevesinde meslekî dayanışmayı perçinleyecek bir sosyal katalizör, muasırlaşmayı ise müstakil parçalardan oluşan mekanik toplumu işlevsel farklılaşma sayesinde yapısal olarak bütünleştirecek çağdaş ulus devlet kurumu olarak formüle edecekti (Parla, 1989: 43-50, 58-66).

5. SONUÇ

1923'te, Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasının hemen ardından, Durkheim'ın iki temel eseri *De la Division du Travail Social* (1893) ve *Le Suicide* (1897) , Türkiye Büyük Millet Meclisi Neşriyatı tarafından *İçtimaî Taksim-i Amal* ve *İntihar* isimleriyle Türkçe'ye çevrildi. Aynı yıl toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde Türkiye'deki ekonomik gruplar, sosyal sınıflar değil meslek zümreleri (korporasyonlar) hâlinde temsil edilecekti. Gökalp, 1923 Meclisi'ne Diyarbakır'dan milletvekili olarak seçilişinden bir yıl sonra hayatını kaybetti. Ancak bir konuşmasında Namık Kemal'i hissini, Ziya Gökalp'i ise fikrinin babası olarak tanıttığı Atatürk döneminde, kendisinin geliştirdiği sosyal ve siyasal program, bir kaç nüans dışarıda bırakılarak, hayata geçirilecekti (Parla, 1989: 8-9).

Bu model kendi içinde tutarsız olmadığı gibi, Türkiye'nin batılılaşma serüvenini tarihsel gelişim çizgisiyle de uyumluydu. Tanzimat döneminde XIV. Louis modelinin örnek alınmasıyla başlayan Fransız tipi modernleşme, Meşrutiyet'te pozitivist sosyolojinin çeşitli fraksiyonlarından esinlenen "düzen içinde ilerleme" prensibi çerçevesinde sürüyor, nihayet ulus-devletin kuruluş aşamasında -en azından kuramsal planda- farklılıkları dışlamayan ve uzun vadede çoğulcu demokrasiye dönüşebilme potansiyeli taşıyan bir dayanışmacı milliyetçiliğe evriliyordu.

Türkiye'deki resmi ideolojinin yer yer otoriter, hatta totaliter tonlar kazanmaya açık zayıf karnı ise Durkheim'dan çok Rousseau'dan alınmış görünen, çeşitli biçimlerde manipüle edilmeye açık "millî egemenlik" ve "millî irade" söylemi idi. Türk siyasetinin merkezdeki iki büyük şubesi olan CHP ve (onun içinden çıkan) DP gelenekleri, iktidarda buldukları sürece bu joker kartına sık sık başvuracak; siyasal liberalizmin en kritik

sigortası olan iktidarın sınırlandırılması ve kuvvetler ayrılığı ilkelerinin değerini ise ancak muhalefete düştüklerinde ve devlet aygıtını karşılarında bulduklarında anlayacaklardı.

KAYNAKLAR

- BAINVILLE, Jacques (1938) Fransa Tarihi, (Çev: Hüseyin Cahid Yalçın), Kanaat Kitabevi.
- BERKES, Niyazi (1973) Türkiye'de Çağdaşlaşma, Bilgi Yayınevi.
- CALLINICOS, Alex (2011) Toplum Kuramı, Tarihsel Bir Bakış, (Çev: Yasemin Tezgiden), İletişim Yayınları.
- COMTE, Auguste (2001) Pozitif Felsefe Kursları, (Çev: Erkan Ataçay), Sosyal Yayınlar.
- DAVIES, Norman (2006) Avrupa Tarihi, (Ed: Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi.
- DERİNGİL, Selim (2007) Simgeden Millete, II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet, İletişim Yayınları.
- DOĞAN, Atila (2012) Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm, Küre Yayınları.
- DURKHEIM, Emile (2006) Toplumsal İşbölümü, (Çev: Özer Ozankaya), Cem Yayınevi.
- DURKHEIM, Emile (2010) Sosyolojik Yöntemin Kuralları, (Çev: Cenk Saraçoğlu), Bordo Siyah Yayınları.
- GAZEL, Ahmet Ali (2007) İkinci Meşrutiyet Dönemi Siyasî Mücadelesinde Lütü Fikri'nin Tanzimat'ı, Çizgi Kitabevi.
- GIDDENS, Anthony (2009) Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori, (Çev: Ümit Tatlıcan), İletişim Yayınları.
- GÖZLER, Kemal (1999) Türk Anayasaları, Ekin Kitabevi Yayınları.
- KOLOĞLU, Orhan (2000) 1918: Aydınlarımızın Bunalım Yılı, Boyut Kitapları.
- LE BON, Gustave (1974) Kitleler Psikolojisi (Çev: Selâhattin Demirkan), Yağmur Yayınevi.
- MARDİN, Şerif (1998) Yeni Osmanlı Düşüncesi'nin Doğuşu (Çev: Mümtaz'er Türköne, Fahri Unan, İrfan Erdoğan), İletişim Yayınları.
- MERİÇ, Cemil (2012) Saint Simon: İlk Sosyolog, İlk Sosyalist, İletişim Yayınları.
- NOLTE, Ernst (1969) Three Faces of Fascism, New American Library.

PARLA, Taha (1989) Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm, İletişim Yayınları.

POLIAKOV, Léon (2011) Arî Miti, Avrupa'da Irkçı ve Milliyetçi Fikirlerin Tarihi, (Çev: Yakup Kaya, Ahmet Yıldırım), Epos Yayınları.

SARTORI, Giovanni (1996) Demokrasi Teorisine Geri Dönüş, (Çev: Tunçer Karamustafaoğlu, Mehmet Turhan), Yetkin Yayınları.

SPENCER, Herbert (1947) İlk Prensipler, (Çev: Selmin Evrim), Millî Eğitim Bakanlığı.

SWINGWOOD, Alan (1998) Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi, (Çev: Osman Akınhay), Bilim ve Sanat Yayınları.

TANSEL, Fevziye Abdullah (1989) Ziya Gökalp Külliyyatı-1, Şiirler ve Halk Masalları, TTK.

TOPRAK, Zafer (1985) Osmanlı Devleti'nde Uluslaşma'nın Toplumsal Boyutu: Solidarizm, (İçinde: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: 2), İletişim Yayınları.

TUNAYA, Tarık Zafer (1988) Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt:1, İkinci Meşrutiyet Dönemi, Hürriyet Vakfı Yayınları.

TUNAYA, Tarık Zafer (1996) Hürriyet'in İlânı, Arba Yayınları.

ÜLKEN, Hilmi Ziya (1979) Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Ülken Yayınları.